До
Научното жури
ИИНЧ- БАН

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. Веселин Христов Цанков, д.н.
ЦЮН – БСУ; гр. Бургас

на дисертационния труд,
представен от доц. д-р Спас Ангелов Ташев,

на тема: БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В АЛБАНИЯ И КОСОВО

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЦЕСИ И ДЕМОГРАФСКИ ПОСЛЕДИЦИ (1913 – 2023)

За присъждане на научната степен „доктор на науките“

Уважаеми членове на научното жури,

Със заповед на Директора на ИИНЧ- БАН, гр. София съм определен за член на научното жури.

Предоставям рецензия, изготвена на основание на Закона за развитие на академичния състав (ЗРАС) и на Правилника за прилагане на ЗРАС и специфичните изисквания „ПРАВИЛА ЗА РАБОТАТА НА НАУЧНИТЕ ЖУРИТА В ИИНЧ – БАН ПО ПРОЦЕДУРИ ЗА ЗАЩИТА НА ДИСЕРТАЦИИ за придобиване на образователна и научна степен “доктор” и научната степен „доктор на науките“ на ИИНЧ.

Актуалност и значимост на изследваната материя

Обща картина

Променящото се място и роля на националната държава и нейните общности зад граница в съвременния свят.

Ще посоча само някои факти и обективни обстоятелства – избор на Доналд Тръмп за американски президент и неговите възгледи за националната държава САЩ и за американците по света.

Възход на национализма и на десните партии в Австрия, ФРГ, Франция, Нидерландия и други; Едностранно затваряне на границите от ФРГ, Италия, Полша и други държави от така нареченото „пространство /зона/ Шенген”и свързаните с това икономически последици за хората.

Икономическата рецесия и свързаните с нея миграционни процеси в търсене на работа и справедливо заплащане. В тази връзка интересите, както на лицата от традиционните

български общности зад граница, така и на Република България, като демократично държава, която търси своето място и роля сред останалите държави и условия за просперитет на своите граждани и на общностите зад граница.

Конкретна актуална ситуация в Албания и Косово

Според автора доц. Ташев Българите в Албания и Косово са едни от най-древните задгранични общности, чието начало се свързва със създаването на българската държава на Балканите. Конкретно за Албания, усилията на българските правителства за тяхното официално признаване като малцинство започват през 1913 г., когато страната се освобождава от османско владичество. С известни прекъсвания, дипломатическите действия на България за подкрепа на албанските българи продължават повече от 100 години и през 2017 г. Албания официално признават българите на тяхна територия за национално малцинство. Към българите в Косово българската държавна политика е била значително по-непоследователна. С изключение на периода на Първата световна война и непоследователни опити през 30-те години, след 1999 г. започна бавното преоткриване на българската общност в Косово.

Според доц. Спас Ташев: „..българите в Албания и Косово са сред най-старите български общности в региона на Западните Балкани. Те попадат в категорията „исторически български общности“ съгласно характеристиките, залегнали в Решение № 30.41 от 23.07.2014г., с което от Министерския съвет на Република България е приета Националната стратегия за българските граждани и историческите български общности по света”. Действията в тази насока се следят с подчертан интерес не само от страна на българската общественост, но и от европейски институции, имащи отношение към проблема. Специфичните регионални интереси на Албания, България, Косово, Северна Македония и Сърбия пряко рефлектират върху различното третиране от тях на лицата от български произход.

Според посочените от автора данни: „В началото на 90-те години на XX век броят на лицата с български произход в Албания е между 40000 и 50000 души. Те обаче започват да мигрират към вътрешността на страната и през 2011 г. едва 20% от тях остават да живеят в историческите си обитания. Съгласно данните от преброяването през 2023 г. е видно, че като българи в Албания са се определили 7057 души, от които 3691 мъже и 3366 жени. В същото време броят на лицата, декларирали се като македонци, е 2281 души. Териториалното разпределение на тези лица е отразено в съответните таблици. Статистически данни за населението на селищата в Косово, населени компактно с население от български произход, показват, че към 2003 г. броят на жителите им е 26500 души. Тъй като обаче в страната от войната за независимост до 2024 г. не е правено преброяване, те подлежат на уточняване”.

Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура

Кандидатът е представил дисертационен труд и автореферат. Дисертационният труд се състои от увод, три основни глави, заключение, библиография на използваните извори и литература, списък на съкращенията и приложения, с общ обем от 265 страници. Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на Научен семинар на Департамент “Демография” към Института за изследване на населението и човека при БАН (ИИНЧ-БАН) - гр. София. От направения преглед на наличния историографски материал авторът формулира следните задачи на настоящия труд: Проследяване динамиката в броя и териториалното разпределение на българската общност в Албания и Косово от периода преди 1913 г., когато е била официално призната, до наши дни; Установяване влиянието на различните политически, икономически и социо културни фактори върху демографските

процеси сред българите в Албания и Косово през различните периоди и как това се е отразило върху настъпилите изменения в техния брой и териториално разпределение; Разкриване и проследяване на промените в политиката на България и на други съседни държави по отношение на българите в Албания и Косово през различните периоди и последиците от това за българските общности в тях; Изясняване на актуалното демографско развитие на представителите на българските общности в Албания и Косово и разработване на предложения за адекватни политики.

Като задача с практико-приложен принос се определя изясняване на възможностите за удостоверяване на българския произход на българите в Албания и Косово съгласно изискванията на актуалното българско законодателство.

Структурата на настоящия труд следва логически така поставените задачи. За постигането им освен посочените в историографския преглед публикации, някои от които досега не са били обект на изследване или коментари от български учени, са издирени и анализирани различни непубликувани документи и статистико-демографски данни, съхранявани в български, албански, косовски и чужди архиви. Те могат да бъдат обобщени в следните групи: Статистико-демографски – доклади или справки на различни български, албански или други държавни институции, в които са отразени данни за броя, териториалното разпределение и други характеристики на българите в Албания и Косово. Доклади и справки най-вече на служители на МВнР, но също така църковни, училищни и военни документи, даващи информация за провеждани срещи и обсъждани въпроси, засягащи политически аспекти от положението на българите в Албания и Косово.- Спомени и други свидетелства на очевидци относно числеността и размера на селищата с българско население, методите на организация и водене на стопанството. Публикации в средствата за масова информация.

При анализирането на процесите в Албания от 60-те до края на 80-те години на XX в. авторът използва документи от архива на МВнР, работата с които е съобразена с нормативно установения ред за тяхното ползване.

При разработването на темата е направен критичен преглед на провежданите политики, законодателство и съществуващи практики, ориентирани към българите в Албания, а доколкото има такива и към българите в Косово.

При представянето на актуални събития или позиции на официални лица, разглеждащи различни аспекти от проблемите на населението от български произход в Албания и Косово, са използвани бюлетините на държавни информационни агенции, а също така официалните сайтове на институциите, организирали или участвали в тези прояви.

Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата;

От направеният историографски преглед е видно, че повечето съвременни изследвания на темата за българите в Албания и Косово са интердисциплинарни, а само една малка част са строго специализирани по въпросите на лингвистиката, етнологията, демографията, правото.

Липсва специализирано историко-демографско изследване, а периодът от 1944 до 1990г. не е проучван от изследователи. Именно това определя актуалността и значимостта на настоящия дисертационен труд, който има за цел хронологично проследяване и анализиране на влиянието на обществено-политическите процеси върху на демографското развитието в териториален аспект на българските общности в Албания и Косово. Реализацията на поставените задачи в изследването се основава на разнообразен публикуван и непубликуван изворов материал от османотурски, български, албански, сръбски, гръцки, руски,

западноевропейски и др. произход.

Използвани са всички посочени публикации в историографския преглед, съдържащи анализи, документи, пътеписи, етнографски описания, училищни регистри и др. Ценна информация е извлечена от периодични издания в България, Албания, Югославия и на българската и албанската емиграция в САЩ.

Използвани са спомени на очевидци и участници в разглежданите събития, а също така официални публикации от проведени преброявания на населението в Албания и Косово. Специално внимание се отделя на публикациите от преброяванията на населението на Албания и Косово, извършени от Франция и Австро Унгария (1918) и Италия (1942) в качеството им на върховни военновременни суверени.

Сред непубликуваните източници са неофициални статистически данни (най-вече вътрешноведомствени справки за населението), архивни дипломатически документи, разглеждащи проблеми на българските общности в двете държави, административни справки на държавни институции във връзка с изследването, теренни проучвания, а също така е използван личния архив на автора, съдържащ кореспонденция с българи в Албания и Косово, аудио- и видеозаписи и събрани на място статистически данни.

Наличната информация за началния времеви период на изследването позволява да се използват основните историко-демографски методи, основаващи се на историческия подход, позволяващ да се проследи динамиката на изследваните процеси от тяхното възникване и формиране до развитието им в конкретни времеви и пространствени аспекти и да се установят причинно-следствените връзки между отделно съставляващите ги елементи. По този начин доколкото е възможно в една или друга степен се изясняват някои основни показатели от демографската история на българите в Албания и Косово като общ брой, полова структура, големина на домакинствата, среден брой деца на една майка, миграции, предаване между поколенията на майчиния език, религиозна принадлежност и др.

Методологични подходи;

Анализът на описаните процеси по своя характер представлява историко-демографско интердисциплинарно изследване. Авторът доц. Спас Ташев използва принципи и методи, характерни за историческата демография, съвременната демографска статистика, етнологията, географията, лингвистиката и други науки, имащи отношение към изследваната проблематика. Чрез тях издирените исторически и съвременни статистики и документи за българските общности в Албания и Косово са подложени на анализ, целящ изясняване на особеностите на тяхното възпроизводството и динамиката в числеността и териториалното им разположение.

Съществуващите научни интереси по изучаване и анализиране на българските общности в Албания и Косово съвпадат с трайните изследователски интереси и научни търсения на автора. Като изследовател той работи по тези проблемни въпроси от 1992 г.

Спас Ангелов Ташев е първия български гражданин, който след падането на комунистическата власт в Албания установява контакти с българите в Голо Бърдо, Мала Преспа и с. Връбник. Чрез анализ на по-новите документи и други източници на информация се изясняват актуалните политически и демографски процеси сред лицата от български произход в двете държави. В рамките на изследването са провеждани и наративно-биографични интервюта, които представляват качествен подход за изследване на комплексни феномени на човешкото състояние с неговите социални, културни,

психологически и политически измерения в контекста на проблематиката на българите в Албания и Косово. Чрез наративно-биографичния метод е събрана липсваща в наличните документи информация по определени въпроси, най-вече при проучването на съвременните миграции на българите в Албания и Косово и ефектите за имигрантските общности. В изследването са използвани и *количествените (квантитативни) методи*, които предоставят възможност за числено изразяване на изследваните процеси с цел определяне на количествените им измерители и извършване на съпоставителен анализ, позволяващ разкриване на основните тенденции в развитието им и установяване на съществуващите закономерности.

При анализирането на описаните процеси са използвани и принципи и методи, характерни за етнологията, географията, лингвистиката и други науки, имащи отношение към изследваната проблематика. Това придава на изследването историко демографски интердисциплинарен характер.

Ще се спра по-специално на няколко съществени приноса в изследването с непосредствено научен и практико-приложен характер.

Научните приноси в представената монография, се изразяват в доразвиване и обогатяване на съществуващите знания с обществена значимост чрез изследване на актуални историко-правни и демографски въпроси на българските общности в Албания и Косово. Монографията е първото цялостно научно изследване на историко-правните и демографски аспекти в развитието на българските общности в Албания и Косово в най-новата ни история. Монографичният труд представя обширен преглед и анализ на еволюцията в развитието на българите в Албания и Косово.

Особен принос с концептуален характер е тезата за по-свободно възприемане на религиозната ориентация. Като пример авторът сочи, че преобладаващата част от лицата с български произход изповядват ислям, но има семейства, в които децата са с различна религиозна ориентация и принадлежност – католицизъм, ислям, християнство и т.н.

На следващо място според автора сред лицата с български произход в Албания и Косово преобладават нагласите за временни трудови миграции и задоволяване на потребностите на пазара на труда в България, а не към трайно установяване в страната. Подобен тип миграционен процес все още не се стимулира от България, но според автора би трябвало. Провеждането на подобна политика от страна на България ще подпомогне подобряването на материалното положение на живеещото там население и няма да се стигне до обезбългаряването на тези земи.

Според доц. Спас Ташев като проблем се очертава установяването на българския произход на част от гражданите на Албания и Косово. България трябва да реши трайно проблема с установяването на българския произход, защото практиката на откази от страна на българската държавна администрация за удостоверяването му поради липсата на „безспорни“ доказателства поражда разочарование и демотивация сред българите в Албания и Косово и нанася щети на българските национални интереси в Западните Балкани.

В резултат на изследването авторът доц. Спас Ташев предлага метод за установяване на кръвна връзка с лица (т.е. „възходящи“ или предци), които до 1944 г. са живеели в селища, чието население според българското или чуждо законодателство е било признато за българско. Потомците на тези признати в миналото българи съобразно българското законодателство са лица с български произход.

Демографското изследване на българските общности в Албания и Косово за такъв продължителен период от 110 години представлява предизвикателство, защото времевият и пространствен континуитет в естественото им развитие е прекъсван няколко пъти. Логическата връзка, свързваща отделните периоди на признаване, частично признаване или отричане на българската идентичност в Албания и Косово, е концепцията за произхода. Отправната точка по отношение на установяването на българския произход на представителите на българските християнски общности в Албания и Косово се определя от факта, че те официално са признати като част от българския православен народ, чийто духовен водач се явява Българската екзархия. Именно тези признати в миналото българи днес се явяват възходящи на сегашните представители на българските общности в Албания и Косово. За тези възходящи не само документално се установява, че са се идентифицирали като българи, но са били регистрирани или са възприемани от околните като такива, като това е отразено в съответни документи. Именно върху кръвната връзка с днешните им наследници се изгражда концепцията за българския произход. В труда е посочено, че през различните периоди тези лица са били наричани по-различен начин – славяни, българофони, български македонци, български сърби и т.н.

Понятието „български произход“ е залегнало в Конституцията на Република България. Нейният чл. 6, ал. 2 постановява, че „всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние“. В чл. 25. (2) е регламентирано, че „лицата от български произход придобиват българско гражданство по облекчен ред“. (Държавен вестник, бр. 56. 13.07.1991) От тук следва, че българският произход е фактическо положение, което е обективна даденост, от която следват определени права и произтичащи от тях задължения. Тази правна уредба е доразвита в допълнителните разпоредби на Закона за българското гражданство. В § 2, ал. 1 се казва, че „по смисъла на този закон „лице от български произход“ е лице, на което поне единият възходящ е българин“. Съгласно чл. 15. (1), т. 1 българско гражданство по натурализация може да се придобие, ако кандидатът „е от български произход“. (Държавен вестник. бр. 136, 18.11.1998) Самата процедура е доразвита в допълнението от 2021 г. на т. 3, според която „в производството за придобиване на българско гражданство по натурализация по ал. 1, т. 1 с молбата се представят официални документи, издадени от български или чуждестранни органи, с които молителят удостоверява, че има родствена връзка с поне едно лице – негов възходящ до трета степен включително, което е от български произход. Документите трябва да съдържат информация за имената на възходящия и родствената му връзка с молителя“. (Държавен вестник. бр. 21, 12.03.2021).

Според чл. 24в, ал. 1 от Закона за чужденците в Република България, разрешение за продължително пребиваване до една година могат да получат „чужденците от български произход, които са приети като студенти в редовна форма на обучение във висше училище в Република България и представят документ за български произход. Към заявлението освен документите по ал. 2 чужденецът прилага и удостоверение за раждане или удостоверение за български произход, издадено от Държавната агенция за българите в чужбина, когато е невъзможно представянето на удостоверение за раждане. Удостоверението за български произход се прилага, когато е невъзможно дирекция „Миграция“ или отдел/сектори/групи „Миграция“ при областните дирекции на Министерството на вътрешните работи да приложат служебна справка от информационна система на Държавната агенция за българите в чужбина относно българския произход на чужденеца“. Освен това чл. 25. (1), т.

1 гласи, че „разрешение за постоянно пребиваване могат да получат чужденците от български произход“. В § 1 от допълнителните разпоредби на този закон също заляга разбирането, че „лице от български произход“ е лице, на което поне единият възходящ е българин“. (Държавен вестник. бр.153, 23.12.1998).

Според чл. 2, ал. 1 и чл. 3, ал. 2 и 3 от Закона за българите живеещи извън Република България, „българин, живеещ извън Република България… е лице, което има поне един възходящ от български произход“, без да се уточнява до кое поколение трябва да бъде въпросния възходящ. Пак според същия закон, „български произход се доказва с документ, издаден от български или чужд държавен орган“ или от „Българската православна църква. Български произход може да се доказва и по общия исков ред“. (Държавен вестник. бр. 30, 11.04.2000). От този преглед на действащото българско законодателство следва, че понятията „български произход“ и „българин“, макар и да са близки и свързани по между си, са разграничени, следователно не са идентични. Установяването на българския произход е особено проблемно в случаите, когато българин, живеещ извън Република България, не разполага с документ, който да удостоверява, че той самият е именно такъв. В някои от тези случаи се налага лица, на които всички възходящи до трета степен включително са само българи, по сложни процедури да удостоверяват родствената си връзка с възходящо лице, което в миналото е било признато или регистрирано като българин според българското или чуждо законодателство. Колкото по-голяма е поколенческата отдалеченост между днешния българин, живеещ извън Република България, и неговия възходящ, регистриран или признат като българин, толкова по-дълъг е времевия период, който трябва да бъде изследван и документиран. Именно тази практика, установила се в Република България след 1991 г., определя необходимостта да се проследи демографското развитие на българската общност в Албания и Косово от периода преди 1913 г., когато нейните представители са били официално признати като българи. Въпросната година е ключова за развитието на Балканите не само поради настъпилите териториални промени и оформянето на Албания като независима държава и на Косовската област като самостоятелна административна част в южната част на Сърбия.

Друг много съществен принос са идеите на автора как да се създадат по-добри условия за икономическо сътрудничество във взаимен интерес – както на лицата от български произход, така и за съответните държави. Взаимствана е идеята на Марк Зукърбърг – в САЩ да идват само най-способните и напредничави личности, като за целта трябва промяна в миграционната политика, време и пари. Авторът обосновано твърди, че сред българските общности в Албания и Косово има такива лица – будни, предприемчиви, находчиви, които при съответни условия биха могли да разгърнат своя потенциал.

Общи изводи:

Представените приноси в научната продукция и получените резултати са лична заслуга на кандидата за участие в конкурса.

При по-задълбочен и внимателен прочит се открива, че е факт надграждане и доразвитие в използваните източници и във възгледите на изследователя.

Трудът би спечелил ако са по-ярко изразени констатациите и заключенията на автора в края на всяка глава и в Заключението.

Има определено интересни виждания, идеи и подходи за реализацията им.

Заключение:

Определено давам положителна оценка на научно-изследователската дейност и преподавателската и на доц. Спас Ташев. Представеният от доц. д-р Спас Ангелов Ташев дисертационен труд е напълно завършено авторско изследване, което носи редица приноси в очертаването на демографската картина на българите в Албания и Косово.

Ето защо убедено гласувам с **„ДА“** в процедурата по присъждане на доц. д-р Спас Ангелов Ташев на научната степен „доктор на науките“.

София, 25.11.2024 г.

Изготвил рецензията:
(проф. Веселин Христов Цанков, д.н.)